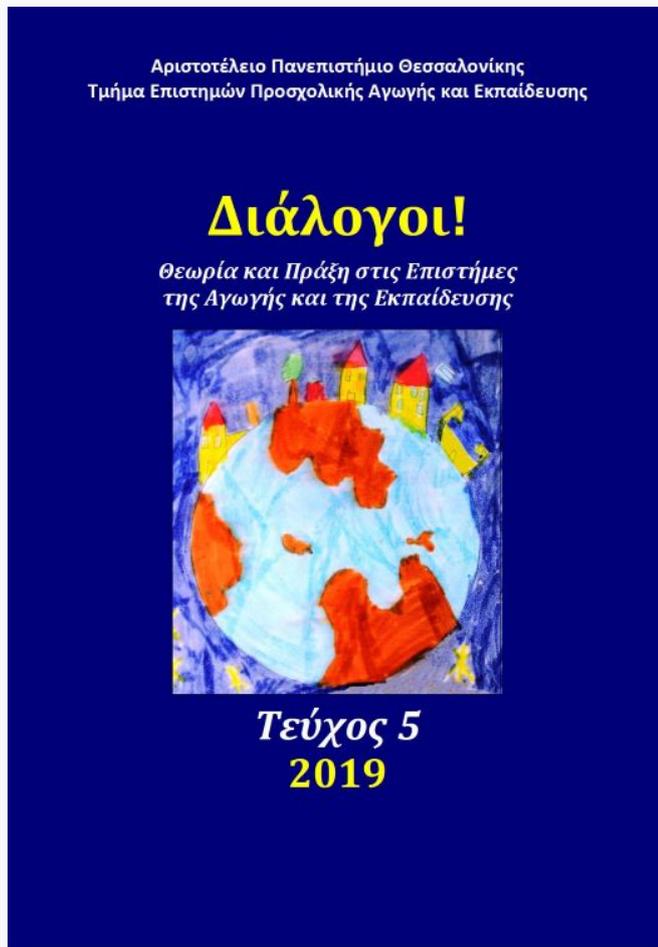

Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης

Τόμ. 5 (2019)

Παράδοση, Τέχνη και Εκπαίδευση στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας- Θράκης

Παρασκευή Κερτεμελίδου

doi: [10.12681/dial.22003](https://doi.org/10.12681/dial.22003)

Copyright © 2019, Παρασκευή Κερτεμελίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κερτεμελίδου Π. (2019). Παράδοση, Τέχνη και Εκπαίδευση στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 5, 230–236.
<https://doi.org/10.12681/dial.22003>

Παράδοση, Τέχνη και Εκπαίδευση στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας-Θράκης

Παρασκευή Κερτεμελίδου

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το 2019, το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) επέλεξε για τον εορτασμό της Διεθνούς Ημέρας Μουσείων στις 18 Μαΐου το θέμα «Μουσεία ως κόμβοι πολιτισμού: το μέλλον της παράδοσης». Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, είχε σαν στόχο να καταδείξει ότι τα μουσεία, εκτός από την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, έχουν εξελιχθεί στις μέρες μας σε κομβικά σημεία επικοινωνίας λαών και πολιτισμών. Αναπτύσσουν συνεργασίες και δημιουργούν δίκτυα ανταλλαγής ιδεών και εμπειριών, διαφυλάσσοντας με σεβασμό την ιστορική μνήμη και την παράδοση, αναζητώντας νέους προσανατολισμούς για να εμπνεύσουν τον σύγχρονο άνθρωπο και να υπηρετήσουν τις ανάγκες του. Τα περισσότερα μουσεία τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό συμμετέχουν στη μέρα των μουσείων με περιοδικές εκθέσεις και παράλληλες εκδηλώσεις οι οποίες σχετίζονται με το θέμα. Το Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας - Θράκης συμμετείχε με την ομαδική έκθεση τριών σύγχρονων εικαστικών με τον τίτλο «Συνομιλώντας με τα σαρακατσανέικα φεγγάρια». Στην έκθεση παρουσιάστηκαν υφαντά, κεντήματα, και εγκαταστάσεις εμπνευσμένα απ' τη σαρακατσάνικη τέχνη όπου τεχνικές και αισθητικές του παρελθόντος επανέρχονται διερμηνεύοντας σύγχρονα νοήματα.

Τα λαογραφικά ή εθνολογικά μουσεία είναι τόποι αναπαράστασης της πολιτισμικής παραγωγής και προβάλλουν την ταυτότητα μιας κοινωνίας, σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο. Συγκεντρώνουν και εκθέτουν αντικείμενα του λαϊκού πολιτισμού δηλαδή, αντικείμενα της καθημερινής ζωής της προβιομηχανικής περιόδου και ως μία ανοικτή πολιτισμική διαδικασία βοηθά τον επισκέπτη, μέσα από τις συλλογές τους, στην κατανόηση και τη βίωση του τοπικού πολιτισμού. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα λαογράφοι και εθνογράφοι προερχόμενοι κυρίως από τον Ευρωπαϊκό χώρο συνειδητοποίησαν την ανάγκη να διασωθεί ο λεγόμενος «υλικός βίος» του λαού. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την κατεύθυνση ήταν το γενικό κλίμα του Ρομαντισμού το οποίο υποδαύλιζε εθνοκεντρικές τάσεις αλλά και η βιομηχανική επανάσταση η οποία επέφερε μια αργή αλλά συστηματική εξαφάνιση των παραδοσιακών επαγγελματιών και της τεχνικής τους (Χατζητάκη-Καψωμένου, 1978). Το 1872 ιδρύεται το πρώτο εθνογραφικό μουσείο στη Στοκχόλμη, αν και πρώτος χώρος όπου παρουσιάστηκαν δείγματα λαϊκής τέχνης καθώς και αναπαραστάσεις σκηνών από τη ζωή διαφόρων λαών ήταν οι Διεθνείς Εκθέσεις, εμπορικές κυρίως διοργανώσεις του 19^{ου} αιώνα με μεγάλη απήχηση στο ευρύ κοινό. Στην Ελλάδα το ενδιαφέρον για την περισυλλογή και διάσωση λαογραφικού υλικού ξεκινά μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με την ίδρυση του «Μουσείου Ελληνικών Χειροτεχνημάτων» και τη λαογραφική συλλογή του Μουσείου Μπενάκη.

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Παρασκευή Κερτεμελίδου pkertem@film.auth.gr, δρ. αρχιτέκτων_μουσειολόγος, Τμήμα Κινηματογράφου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το 1970, ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη, το Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας – Θράκης (Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ). Οι συλλογές του περιλαμβάνουν σήμερα περίπου 22.000 αντικείμενα της προβιομηχανικής εποχής από την περιοχή της Μακεδονίας και της Θράκης. Τα αντικείμενα αυτά, αντιπροσωπευτικά του τρόπου ζωής στην ύπαιθρο ή στην πόλη, χρονολογούνται από τον 18^ο ως στα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα. Το ίδιο το μουσείο αναφέρει: *Το Μουσείο, μέσα από τη γνώση της κοινωνίας του χτες, επιδιώκει την κατανόηση του σήμερα. Ο ρόλος του είναι κατεξοχήν κοινωνικός. Μέσα από την πολύπλευρη δράση του (εκθέσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, εκδόσεις, εκδηλώσεις) επικοινωνεί με τον κόσμο, συμμετέχει στα πολιτιστικά δρώμενα και παρεμβαίνει στην κοινωνία.* (<http://www.lemmth.gr/>)

Το Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ είναι ένα λαογραφικό μουσείο που δεν αντιμετωπίζει το θέμα της παράδοσης στατικά, αλλά ως μια δημιουργική διαδικασία που μπορεί να ενώσει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον έχοντας έναν ρόλο πραγματικά κοινωνικό. Από την ίδρυσή του, υιοθέτησε μια πολιτική προσανατολισμένη στα παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας τα οποία αποτελούν σήμερα το 80 - 85% των επισκεπτών του. Καθώς εστιάζει στα παιδιά, τα βοηθά να γνωρίσουν τη λαϊκή πολιτιστική κληρονομιά, να ψυχαγωγηθούν και να αισθανθούν το μουσείο ως δικό τους χώρο. Συγχρόνως τα τελευταία χρόνια διοργανώνει εκθέσεις τέχνης προσκαλώντας σύγχρονους εικαστικούς καλλιτέχνες, στους οποίους δίνει τη δυνατότητα να έχουν το μουσείο ως χώρο δημιουργίας, συνάντησης και ανάδειξης του έργου τους. Πρόσφατα παραδείγματα ήταν η έκθεση «Αναστοχασμοί της παράδοσης» (1-15/9/2019) στο πλαίσιο του Balkan Art Festival όπου εννοιολογική αφητηρία της έκθεσης ήταν οι παραδοσιακές τέχνες, οι οποίες από κοινός τόπος των διαφορετικών πολιτισμών των Βαλκανίων γίνονται αντικείμενο διερεύνησης και προβληματισμού στην σύγχρονη τέχνη. Άλλη μια τέτοια περίπτωση ήταν η έκθεση «Συνομιλώντας με τα Σαρακατσανέικα φεγγάρια» (18/5-9/6/2019).

Εικόνες 1, 2

«Συνομιλώντας με τα Σαρακατσανέικα φεγγάρια», ΛΕΜΜ-Θ, 18/5-9/6/2019

Οι τρεις εικαστικοί που συμμετείχαν είναι απόφοιτες Σχολών Καλών Τεχνών, με προσανατολισμό την textile art. Η Ιωάννα Τερλίδου ασχολείται με την υφαντική, η Ιφιγένεια Σδούκου ασχολείται με το κέντημα ενώ η Κλειώ – Αναστασία Παπαϊωάννου δημιουργεί γλυπτικές φόρμες από τσόχα-φελτ. Οι τρεις γυναίκες εικαστικοί χρησιμοποιώντας ως εκφραστικά μέσα το νήμα, την κλωστή και το μαλλί, τρία στοιχεία

πολύ σημαντικά στη ζωή των Σαρακατσάνων γυναικών, «συνομιλούν» με τη σαρακατσάνικη τέχνη και δημιουργούν σύγχρονα έργα, ερμηνεύοντας με εντελώς προσωπικό τρόπο τον απόηχο μιας μακρόχρονης διαδρομής. Στόχος της έκθεσης ήταν να ανιχνεύσει και να «επανερμηνεύσει» τα χαρακτηριστικά στοιχεία της σαρακατσάνικης τέχνης, με έναν σύγχρονο εικαστικό τρόπο, δίνοντας έμφαση στις αδρές γραμμές, στα χρώματα και στα γεωμετρικά της σύμβολα. Αποφασίστηκε στον νοηματικό σχεδιασμό η έκθεση να μην έχει αντικείμενα από τις συλλογές του Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ. αλλά και ο χωρικός σχεδιασμός να ακολουθεί μια εκθεσιακή παρουσίαση έργων σύγχρονης τέχνης, αποστασιοποιημένη από την καθημερινή ζωή που συνήθως δείχνουν τα λαογραφικά μουσεία. Τα ερμηνευτικά κείμενα, βαλμένα στην είσοδο του εκθεσιακού χώρου, συνέδεαν τα έργα εννοιολογικά με τη Σαρακατσάνικη παράδοση, ώστε οι επισκέπτες να ανακαλύψουν τα μηνύματα των εκτιθέμενων αντικειμένων ο καθένας με τον τρόπο του. Για κάθε μια καλλιτέχνη σχεδιάστηκε ένα αφαιρετικό «φεγγάρι» (εικ. 3), το χαρακτηριστικό γεωμετρικό μοτίβο της ποδιάς της Σαρακατσάνας, από το οποίο πήρε και τον τίτλο της η έκθεση, και τα οποία τοποθετήθηκαν στην είσοδο της έκθεσης αντί ονομάτων, στα βιογραφικά των καλλιτεχνών και στις λεζάντες των έργων. Η επιλογή του λευκού χρώματος στον εκθεσιακό χώρο, αναδείκνυε τα εκθέματα, τόνιζε τη λιτή αισθητική της έκθεσης και ενίσχυε τη θέση της σύγχρονης τέχνης ως αυτόνομης ολότητας.

Εικόνα 3
Τα «φεγγάρια»

Οι Σαρακατσάνοι ήταν, όπως γράφει η Αγγελική Χατζημιχάλη (1957), «Νομάδες από πανάρχαια μήτρα κτηνοτρόφων, τσελιγκάδες, τσοπάνοι, προβαταραίοι, χωρίς δική τους γη και μόνιμη κατοικία, περπατάρηδες και κόσμος από λόγγα ...». Οι Σαρακατσάνοι ως τη δεκαετία του '50 κατοικούσαν σε καλύβες τα ονομαζόμενα κονάκια. Συνήθως τις κατασκεύαζαν από την αρχή κάθε έξι μήνες, το Νοέμβριο στα χειμαδιά, το Μάη στα ψηλώματα. Τις σαρακατσάνικες καλύβες, κάθε τύπου και για κάθε χρήση, τις έκτιζαν κατά κανόνα οι γυναίκες. Αυτές μάζευαν ξύλα από κορμούς δέντρων, κλαδιά, φυλλώματα και όλα τα φυσικά υλικά που χρειάζονταν για το σκελετό και την επένδυση τους, ανάλογα πάντα με τη τοπική χλωρίδα. Είχαν πάντα μαζί τους ένα σκουρόχρωμο μαχαίρι με κεράτινη λαβή, το μαυρομάνικο, σα φυλαχτό απέναντι στα αερικά και τα κακά πνεύματα του δάσους, αναθυμίζοντας τον τρόπο του πρωτόγονου ανθρώπου όταν έκοβε κομμάτι ενός δένδρου, πιστεύοντας ότι το πνεύμα του γίνονταν εχθρός που έπρεπε να εξευμενιστεί (Κερτεμελίδου, 2016). Η Κλειώ – Αναστασία Παπαϊωάννου με αφετηρία έμπνευσης τη φόρμα της καλύβας και με υλικό την τσόχα-φελτ δημιουργεί μια εγκατάσταση (εικ. 4,5) όχι για να αναπαραστήσει την καλύβα ή την κάπα των

Σαρακατσάνων αλλά για να ζωντανεύσει όλα όσα παραμένουν ανεπηρέαστα από το πέρασμα του χρόνου: τη βασική ανάγκη για στέγαση και ένδυση των ανθρώπων.

Εικόνες 4, 5

Κ. Παπαϊωάννου, Εγκατάσταση, τσόχα-felt, 2016

Οι Σαρακατσάνες ήταν αυτές που ύφαιναν τα ρούχα για όλη την οικογένεια. Η φορεσιά στην παραδοσιακή κοινωνία, ντύνει και στολίζει το κορμί, το προστατεύει από το κρύο τη ζέστη και τους τραυματισμούς αλλά και από αόρατους κινδύνους, το κακό μάτι ή την κακιά ώρα, και χρησιμεύει και ως σημείο αναγνώρισης. Η γυναικεία φορεσιά, προσαρμοσμένη στις συνθήκες της σκληρής ζωής, ήταν βαριά, φτιαγμένη από σφικτά κλωσμένο μαλλί. Αληθινά έργα τέχνης ήταν οι μικρές τραπεζοειδείς ποδιές που οι Σαρακατσάνες φορούσαν κάπως χαμηλά στην κοιλιά ώστε να προστατεύουν την ευαίσθητη για την αναπαραγωγή περιοχή του γυναικείου σώματος. Η Ιωάννα Τερλίδου αποτυπώνει στα έργα της τα περίφημα ανταμώματα, τις γιορτές, με τη χρήση της παραδοσιακής τέχνης των σαρακατσάνικων υφαντών. (εικ. 6, 7) Η ιδιαιτερότητα των υφαντών που παρουσιάζονται, υφασμένα σε όρθιο αργαλειό, είναι ότι κατά την κατασκευή τους δεν έχει χρησιμοποιηθεί σαΐτα, όπως στην παραδοσιακή υφαντική, αλλά χονδρή βελόνα, μία τεχνική με την οποία επιτυγχάνεται η συμπαγής μορφή τους, καθώς το στημόνι καθίσταται λειτουργικό μέρος του υφαντού και δεν καλύπτεται από το υφάδι.

Εικόνες 6,7

Ι. Τερλίδου, Ποδιά, μαλλί, 2016 και Προετοιμασία για μια γιορτή, μαλλί, 2019

Τα διακοσμητικά σχέδια των Σαρακατσάνων είναι κατεξοχήν γεωμετρικά, έχουν άμεση σχέση με το περιβάλλον και τις δοξασίες τους αλλά και με το υλικό των προς διακόσμηση αντικειμένων όπως το μάλλινο και βαμβακερό υφαντό. Τα σχήματα που κοσμούν την ποδιά, τα φεγγάρια, οι σταυροί και οι κουδέλες έχουν συμβολικό χαρακτήρα με σκοπό να προφυλάξουν τη γυναίκα με μαγικό τρόπο. Η Ιφιγένεια Σδούκου ξεκινώντας από τα χρώματα και τα γεωμετρικά σύμβολα, τα χαρακτηριστικά στοιχεία της σαρακατσάνικης τέχνης τα μεταφέρει είτε κεντώντας πανό και μαξιλάρια, είτε δημιουργώντας συμβολικά έργα μικτής τεχνικής. (εικ. 8, 9)

Εικόνες 8, 9

1. Σδούκου, Μαξιλαράκια κεντημένα στο χέρι και Πανό, μικτή τεχνική σε πανί, 2016

Η έκθεση συνοδευόταν από ξεναγήσεις για ενήλικες και σχολικές ή προσχολικές ομάδες παιδιών. Με αφορμή την έκθεση θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μια σειρά από εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά προσχολικής ηλικίας και των πρώτων τάξεων του Δημοτικού και τα οποία είχαν σχεδιασθεί στο πλαίσιο του Προγράμματος «Μελίνα, Εκπαίδευση και Πολιτισμός». Τα εκπαιδευτικά προγράμματα έχουν σκοπό κυρίως την ευαισθητοποίηση των παιδιών σε θέματα της παράδοσης και τα θέματα που έχουν επιλεγεί είναι η Σαρακατσάνικη Φορεσιά, τα Σαρακατσάνικα Καλύβια και τα Σαρακατσάνικα Κεντίδια τα οποία είχαν άμεση σχέση με την παρούσα έκθεση. Οι δραστηριότητες που προτείνουν τα προγράμματα είναι πολλές και μπορούν να υλοποιηθούν στο μουσείο αλλά και στο σχολείο με τη βοήθεια εκπαιδευτικού υλικού που διατίθεται από το Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ. Οι δραστηριότητες που προτείνονται για τα παιδιά είναι κατασκευή γυναικείας και αντρικής φορεσιάς με χαρτοκοπτική, σύνθεση παραμυθιού και στίχοι τραγουδιών. Τα παιδιά κεντώντας, ζωγραφίζοντας και τραγουδώντας μπορούν να μάθουν πολλά για τα σχήματα, τα χρώματα, τα υλικά, και τελικά να εξοικειωθούν όχι μόνο με την παράδοση αλλά και με τη σύγχρονη τέχνη.

Εικόνες 10, 11

Ι. Τερλίδου (10) Ι. Σδούκου (11)

Στον απόηχο της έκθεσης και στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς, οργανώθηκε ένα βιωματικό εργαστήριο υφαντικής με τον τίτλο «Να δεις, αράχνη μου, τι όνειρα θα υφάνω...» με την εικαστικό - υφάντρα Ιωάννα Τερλίδου. Οι συμμετέχοντες μύηθηκαν στην τέχνη και την τεχνική του όρθιου αργαλειού με τη χρήση βελόνας και αφετηρία έμπνευσης ήταν σχέδια από γυναικείες παραδοσιακές φορεσιές που εκτίθενται στη μόνιμη έκθεση του μουσείου «Παραδοσιακές Ενδυμασίες της Μακεδονίας και Θράκης 1860-1960». Το εργαστήριο απευθυνόταν την πρώτη μέρα σε μαθητές και μαθήτριες πέμπτης δημοτικού (εικ. 12) ενώ τις επόμενες δυο μέρες απευθυνόταν σε ενήλικες. (εικ. 13) Η συμμετοχή στο πρόγραμμα ήταν δωρεάν και τα υλικά δόθηκαν από το μουσείο. Παιδιά και ενήλικες ήρθαν σε επαφή με την παράδοση αλλά κυρίως με τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία. Μέσα από τη δράση «ανακάλυψαν» τα έργα σύγχρονης τέχνης, γνώρισαν την καλλιτέχνη που τα εμπνεύστηκε και τα δημιούργησε. Στη συνέχεια όλοι δημιούργησαν τα δικά τους ξεχωριστά έργα τέχνης με νήματα, βελόνες και μαλλί και με την ολοκλήρωση της δράσης ο καθένας έφυγε με το υφαντό του!

Εικόνες 12, 13

Βιωματικό εργαστήριο υφαντικής «Να δεις, αράχνη μου, τι όνειρα θα υφάνω...»

Βιβλιογραφία

Κερτεμελίδου, Π. (2016). Η αναπαράσταση της καλύβας στο Λαογραφικό Μουσείο Σαρακατσάνων των Σερρών και η σχέση της με τις απαρχές του αρχιτεκτονικού συντακτικού. Στο *Οι Σέρρες*

και η περιοχή τους, 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013). Πρακτικά Γ' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (σσ. 68-78). Σέρρες: Δήμος Σερρών.

ΛΕ.Μ.Μ.-Θ. Ιστοσελίδα του Μουσείου. <http://www.lemmth.gr/>

Οικονομίδου-Μπότσιου, Φ. (2006). *Τα Σαρακατσάνικα Κεντίδια*. Θεσσαλονίκη: ΛΕΜΜ-Θ.

Φιλιππίδη, Ε. (1994). *Η Σαρακατσάνικη ποδιά της Θράκης*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη – «ΜΕΛΙΣΣΑ».

Χατζημιχάλη, Α. (1957). *Σαρακατσάνοι, Τόμος Πρώτος*. Αθήνα: ΙΔΡΥΜΑ ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ.

Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ. (1978). *Οδηγός για τη συλλογή του υλικού και οργάνωση τοπικού λαογραφικού μουσείου*. Θεσσαλονίκη: «Τέχνη» Μακεδονική Καλλιτεχνική Εταιρεία.

Πηγές εικόνων

Φωτογραφικό αρχείο Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ/ Νίκος Τσιόκας & Γιάννης Παπανικολάου

Συντελεστές έκθεσης

Επιμέλεια - σχεδιασμός - κείμενα: δρ. Βίκυ Κερτεμελίδου

Γραφιστική επιμέλεια: Εύα Παπαντωνίου

Ανάρτηση έργων - τεχνική υποστήριξη - φωτισμός: Γιάννης Παπανικολάου

Γενική εποπτεία: Ελένη Μπίντση